

Μνήμων

Τόμ. 35, Αρ. 35 (2016)

ΜΝΗΜΩΝ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΑΛΙΟΠΗ ΠΑΓΑΗ, Φλωρεντία: από τις ολιγαρχικές οικογένειες στους «Τραπεζίτες του Θεσφών» ▫ ΑΓΓΑΛΙΑ ΚΑΣΔΑΓΑΗ, Λόγος περί νοταριακών και μια ανάγνωση διαθηκών του 16ου αιώνα από την Κρήτη ▫ ΑΝΤ. ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΥ, Νησιωτικότητα και τοπική εξουσία στην οθωμανική Κύπρο ▫ Χρ. ΛΟΥΚΟΣ, Νέα στοιχεία για την ελληνική τυπογραφία της περιόδου 1828-1832 ▫ ΕΙΣΣΕΛΒΕΤ ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ, Η ανάληψη της εθνικής ταυτότητας στον Τύπο και τη λογοτεχνία της οθωμανικής περιόδου ▫ Δ. ΜΑΛΕΣΗΣ, Ο «εθνικός λόγος» τη δεκαετία του 1870 στην εφημερίδα *Είβορα* του Γ. Φιλάρτου ▫ Μ. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Χειρόγραφα του Ι. Ουάμπου στο Αναγνωστήριο της Αγιάσου ▫ ΧΡΥΣΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Τα έργα *The Tunnel* και *Deadlock* της Ντ. Μ. Ρίτσαρντσον ως άλλο αργείο ▫ ΕΥΓΕΝΙΑ ΑΔΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του γλωσσικού ζητήματος στην Κωνσταντινούπολη ▫ ΛΗΔΑ ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, Οι μηχανικοί στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου ▫ ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΚΟΝΔΥΛΗΣ, Μεταπολεμική αστική ανάπτυξη και ονομασθεσία οδών και πλατειών ▫ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΝΤΑΝΙΚΑ, Η ανάγκη για διεργασία στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Λάρισα (1882-1898)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Αναγνώσιμος του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία*

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΘΩΔΩΡΟΣ ΘΩΔΩΡΟΥ, Οι χαμένες επιστολές του Κωνσταντίνου Σταμάτη προς τον Παναγιώτη Κοδρικά (1788-1794)

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Μνημονικοί νόμοι» και ιστορικοί. Η ευρωπαϊκή εμπειρία ▫ ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Χρ. Λούκος, Τ. Ε. Σιλαβενίτης, Κ. Λάμπας, Ε. Γαλιούρη, Γ. Κόκοινας, Σπ. Δημανόπουλος, Χρ. Αγγριαντώνη, Μ. Φέστας, Δ. Κουσουρής, Α. Μ. Σιγάνη, Μ. Χρ. Χατζηγιάννου, Χρ. Χατζηιωσήφ

35

ΑΘΗΝΑ 2016

Γιάννης Αίσωπος (επιμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα / Yannis Aesopos (ed.), Tourism Landscapes: Remaking Greece*, δεύτερη έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αθήνα Μάρτιος 2015

Μιχάλης Φέστας

doi: [10.12681/mnimon.20304](https://doi.org/10.12681/mnimon.20304)

Copyright © 2019, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Φέστας Μ. (2019). Γιάννης Αίσωπος (επιμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα / Yannis Aesopos (ed.), Tourism Landscapes: Remaking Greece*, δεύτερη έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αθήνα Μάρτιος 2015. *Μνήμων*, 35(35), 414–421. <https://doi.org/10.12681/mnimon.20304>

την ιστορία και την κουλτούρα της. Αντίθετα, η Ελλάδα των αρχών της δεκαετίας του 1960 προσέφερε καλύτερες προοπτικές.

Βασισμένο σε πλούσιο αρχαιολογικό υλικό, γραμμένο με το αποστασιοποιημένο ύφος που αρμόζει σε μια ιστορική μελέτη, το έργο του Νταλαχάνη ιχνηλατεί με ακρίβεια τα πολλαπλά και δαιδαλώδη μονοπάτια που συνθέτουν τη διαδρομή μιας ανθρώπινης κοινότητας.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ

Γιάννης Αίσωπος (επιμ.), *Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα* / Yannis Aesopos (ed.), *Tourism Landscapes: Remaking Greece*, δεύτερη έκδοση, αναθεωρημένη και συμπληρωμένη, Αθήνα Μάρτιος 2015, 655 σ.

Η έκδοση του βιβλίου «Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα/ Tourism Landscapes: Remaking Greece», σε επιμέλεια του αρχιτέκτονα Γιάννη Αίσωπου, πραγματοποιήθηκε με την ευκαιρία της έκθεσης «Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα», η οποία φιλοξενήθηκε στο Μουσείο της Ακρόπολης (26 Μαρτίου-11 Απριλίου 2015), ενώ με τον ίδιο τίτλο είχε προηγηθεί η ελληνική συμμετοχή στην 14η Διεθνή Έκθεση Αρχιτεκτονικής La Biennale di Venezia μεταξύ 7 Ιουνίου-23 Νοεμβρίου 2014.

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Κατ' αρχάς περιλαμβάνονται 23 κείμενα, τα οποία πραγματεύονται την ιστορία του τουριστικού φαινομένου στην Ελλάδα, την αρχιτεκτονική του και τέλος τις ανθρωπολογικές και πολιτισμικές εκφάνσεις του. Ακολουθεί το «Αρχείο 1914-2014» στο οποίο περιλαμβάνονται τα κτίρια και οι «μελέτες των τοπίων τουρισμού» των τελευταίων 100 ετών. Τέλος παρουσιάζεται η ενότητα των 15 νέων σχεδιαστικών προτάσεων Ελλήνων και ξένων αρχιτεκτόνων για μια τουριστική κατοίκηση «μετά-την-κρίση», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται.

Γίνεται εξ αρχής φανερό ότι δεν πρόκειται για ένα αμιγώς βιβλίο ιστορίας. Παρ' όλα αυτά θεωρούμε ότι έχει να συνεισφέρει σημαντικά σε όποιον/α ασχολείται με την ιστορία του τουριστικού φαινομένου, την ιστορία της αρχιτεκτονικής, την πρόσληψη της κλασικής αρχαιότητας, τις πολιτισμικές και ανθρωπολογικές σπουδές. Είναι σημαντικό να τονιστεί η διεπιστημονικότητα που χαρακτηρίζει τον τόμο, καθώς υπάρχουν συμβολές από αρχιτέκτονες, ιστορικούς, αρχαιολόγους, γεωγράφους, κοινωνικούς ανθρωπολόγους και κοινωνιολόγους. Βασικό αναλυτικό εργαλείο που διατρέχει όλη την έκδοση είναι ότι ο Τουρισμός λειτουργεί ως ένα μέσο διαρκούς εκμοντερνισμού της χώρας. Όπως σημειώνει ο επιμελητής στην εισαγωγή, αυτό γίνεται «μέσω της κατασκευής δομημένων τοπίων τουρισμού: αρχαιολογικοί χώροι και μουσεία, διαμορφώσεις δημοσίων χώρων, παραθαλάσσιες εγκαταστάσεις, ξενοδοχεία και θέρετρα, παραδοσιακοί οικισμοί, μεγάλης κλίμακας τουριστικές αναπτύξεις και υποδομές».

Τα τρία πρώτα κείμενα πραγματεύονται πτυχές της ιστορίας του τουριστικού φαινομένου στην Ελλάδα. Στο πρώτο κείμενο «Ο ελληνικός τουρισμός στα πρώτα του βήματα: Τόποι, τοπία και εθνικός εαυτός», ο Άγγελος Βλάχος εξετάζει την

ιστορία του ελληνικού τουρισμού από τις αρχές του 20ού αιώνα έως το τέλος της δεκαετίας του '40. Εντοπίζει δυο ρεύματα τουριστικής κινητικότητας, από τη μια το διεθνές (ως μετεξέλιξη του διεθνούς περιηγητικού ρεύματος του ύστερου 19ου αιώνα) με κύριο ενδιαφέρον τη γνωριμία με τις κλασικές αρχαιότητες και από την άλλη το εγχώριο, το οποίο ήταν προσανατολισμένο προς τον ιαματικό τουρισμό. Στη συνέχεια εξετάζει τις θεσμικές πρωτοβουλίες του ελληνικού κράτους, αμέσως μετά τους Βαλκανικούς πολέμους μέχρι και τη δικτατορία του Μεταξά, γύρω από την οργάνωση της τουριστικής κίνησης. Τέλος, γίνεται αναφορά στη σχέση μεταξύ του ιδεολογήματος της «ελληνικότητας» και του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου.

Στο δεύτερο κείμενο «(Το τουριστικό παράδοξο)»: Για την ιστορία του τουρισμού στην Ελλάδα από το 1950 μέχρι σήμερα», ο Μιχάλης Νικολακάκης εξετάζει τις έξι δεκαετίες μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης μέσα από σημεία τομές: την οικονομική ενίσχυση μέσω του σχεδίου Μάρσαλ τη δεκαετία του '50, την αυξημένη τουριστική κίνηση κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας, τις συνέπειες της πετρελαϊκής κρίσης των αρχών του '70, την επίδραση της «πολιτισμικής αμφιθυμίας» της δεκαετίας του '80 στον τουρισμό, το αίτημα για εκσυγχρονισμό της δεκαετίας του '90, τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004 και τέλος την έναρξη της κρίσης το 2008. Στο συμπέρασμα του καταλήγει ότι ο τουρισμός αποτελεί το μεγάλο εγχείρημα οικονομικού και κοινωνικού εκμοντερνισμού της χώρας.

Στο τρίτο κείμενο «Η μεταπολεμική τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα», ο Γεράσιμος Ζαχαράτος εστιάζει στα βασικά νομοθετικά κείμενα που διαμόρφωσαν το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξη του ελληνικού τουρισμού καθώς και στην αλληλεξάρτησή του με το ευρωπαϊκό πλαίσιο (Συνθήκη Μάαστριχτ, Νομισματική ένωση, Κ.Π.Σ., Ε.Σ.Π.Α.). Στο τέλος παρατίθενται 3 πίνακες που καταγράφουν τις διεθνείς αφίξεις, το ξενοδοχειακό δυναμικό και την τουριστική δαπάνη μεταξύ των ετών 1950-2013.

Ακολουθεί μια δεύτερη ομάδα κειμένων αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος. Στο κείμενο «Τουριστικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα 1950-1974», ο Βασίλης Κολώνας, με αφετηρία την επανίδρυση του Ε.Ο.Τ. το 1950, εξετάζει την οικόδομη των ξενοδοχείων Ξενία, αναφέρεται στις 88 νέες τουριστικές μονάδες που αναπτύχθηκαν τη δεκαετία του '60 σε επιλεγμένα σημεία της ελληνικής επαρχίας, για να δημιουργηθούν νέοι πόλοι έλξης του τουριστικού ρεύματος (ομαδικός τουρισμός) και τέλος παρουσιάζει την αρχιτεκτονική συζήτηση της δεκαετίας του '60 για το χαρακτήρα των τουριστικών καταλυμάτων: συνέχιση ανέγερσης μεγάλων ξενοδοχειακών όγκων ή στροφή προς πιο κατατμημένες

μορφές, δημιουργία τουριστικών χωριών και αξιοποίηση επιλεγμένων οικισμών ως διατηρητέα σύνολα για την τουριστική στέγαση.

Στη συνέχεια, στο κείμενο «Αρχιτεκτονική στην εποχή του μαζικού τουρισμού», ο Δημήτρης Φιλιππίδης αντιπαραβάλλει την ανέγερση του Χίλτον στην Αθήνα (1958-1963) και του Μον Παρνές στην Πάρνηθα (1958-1961) με τη «γραμμική ενάρτησης λιτότητας των Ξενία», χαρακτηρίζοντας τα πρώτα ως αναίρεση της έως τότε αρμονικής ένταξης των ξενοδοχειακών κτιρίων στο φυσικό τους περιβάλλον. Εξετάζονται επίσης παραδείγματα τουριστικών εγκαταστάσεων: μεγάλης κλίμακας ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις πολυτελείας, πιο εξευγενισμένες μορφές ξενοδοχείων στην ύπαιθρο και τέλος τα φθηνά τουριστικά δωμάτια που καλύπτουν στοιχειώδεις ανάγκες τουριστικής εξυπηρέτησης.

Στο κείμενο «Η νέα πολυτέλεια του εσωτερικού», ο Μέμος Φιλιππίδης εστιάζει σε παραδείγματα επανεξέτασης της οργάνωσης των εσωτερικών χώρων τουριστικών καταλυμάτων (Σαντορίνη, Κρήτη, Μεσσηνία) ως αντιστάθμισμα της εξωτερικής τους μορφής που τείνει να πάρει τυποποιημένα χαρακτηριστικά.

Ακολουθεί η συμβολή του επιμελητή του τόμου Γιάννη Αίσωπου με τίτλο «Τοπία Τουρισμού: Ανακατασκευάζοντας την Ελλάδα», στην οποία υποστηρίζεται ότι η ανάπτυξη του μαζικού μεταπολεμικού τουρισμού στηρίχτηκε στο δίπολο «ιστορία-τοπίο» και ότι όλες οι κατασκευές των απαραίτητων υποδομών (συγκοινωνιακές για υποδοχή τουριστών και αναδιαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων) συνέτειναν στο να γίνονται τα «τοπία τουρισμού» αντιληπτά ως «τοπία εκμοντερνισμού». Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Αίσωπος, «εάν ο εκσυγχρονισμός των πόλεων συντελείται μέσω της πολυκατοικίας, ο εκμοντερνισμός της υπαίθρου συντελείται μέσω του τουρισμού». Στη συνέχεια επισημαίνει την «πνευματικότητα» που έλαβε το ελληνικό τοπίο στο έργο των αρχιτεκτόνων Δημήτρη Πικιώνη και Άρη Κωνσταντινίδη, και κλείνει αναφερόμενος στη σχέση μεταξύ της αρχιτεκτονικής του τουρισμού και του τοπίου από τη δεκαετία του '50 μέχρι σήμερα, «στο-τέλος-της κρίσης».

Ο Αλέξανδρος-Ανδρέας Κύρτσης, στο μελέτη του «Ανασυγκρότηση και ο εκμοντερνισμός του τουριστικού βλέμματος», προτείνει να αντιληφθούμε τον τουρισμό ως «μια βιομηχανία θετικών ονείρων», ο οποίος συμβάλλει στη «διάπλαση του τουριστικού βλέμματος» μέσω μιας νέας αντίληψης για το χώρο. Τα «σκηνικά» σε αυτό το νέο χώρο σχεδιάζονται και υλοποιούνται από τους αρχιτέκτονες. Σε αυτό το πλαίσιο εστιάζει στην ανασυγκρότηση της Ελλάδας μεταπολεμικά, μέσα από τη συμβολή του διεθνούς εμβέλειας αρχιτέκτονα-πολεοδόμου Κωνσταντίνου Δοξιάδη (σχέδια ξενοδοχείων, σχέδια τουριστικής ανάπτυξης περιοχών, ρυθμιστικά σχέδια πόλεων, διεξαγωγή διεθνών αρχιτεκτονικών συνεδρίων).

Ακολουθεί εκ νέου μια σειρά κειμένων γύρω από την αρχιτεκτονική του τουρισμού. Στο κείμενο «Ξενία, 1950-1967: Το πνεύμα του μοντερνισμού», ο Παντελής Νικολακόπουλος αναδεικνύει τη σημασία των ξενοδοχείων «Ξενία» για την ελληνική αρχιτεκτονική, καθώς θεωρείται ότι αποτελούν τη σημαντικότερη παραγωγή δημοσίων κτιρίων μεταπολεμικά. Αναλύει τα βασικά αρχιτεκτονικά τους χαρακτηριστικά (λιτός σχεδιασμός και ανεπιτήδευτος τρόπος δομής τους) και κλείνει, αναφερόμενος στην ανάγκη για την προστασία και ανάδειξή τους.

Ως συνέχεια γύρω από τα «Ξενία», η Ελένη Φεσσά Εμμανουήλ, στο κείμενο «Εκσυγχρονισμός, πρωτοτυπία και πνεύμα του τόπου: Η ξενοδοχειακή αρχιτεκτονική του ριζοσπάστη Άρη Κωνσταντινίδη 1958-1967», παρουσιάζει την ζωή του Άρη Κωνσταντινίδη, εμβληματικής μορφής της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής, εστιάζοντας στη γόνιμη περίοδο κατά την οποία ο Κωνσταντινίδης, ως επικεφαλής της Υπηρεσίας Μελετών του Ε.Ο.Τ., συντέλεσε καθοριστικά στη δημιουργία των «Ξενία». Στη συνέχεια στο κείμενο της Ελένης Καλαφάτη και του Δημήτρη Παπαλεξόπουλου «Τάκης Χ. Ζενέτος: «Ακολουθώντας την τοπογραφία»», παρουσιάζονται οι πρωτοποριακές αρχιτεκτονικές μελέτες που ανέλαβε τη δεκαετία του 1960 το αρχιτεκτονικό γραφείο του Τάκη Ζενέτου στον Πλακιά και στην Αγία Γαλήνη, νότια του Ρεθύμνου, σε μια προσπάθεια να ακολουθήσουν τη φυσική γεωγραφία, για να μην καταστρέψουν το τοπίο· σχέδια που τελικά δεν υλοποιήθηκαν ποτέ.

Στο κείμενο «Οι ακτές του Αργοσαρωνικού» της Μάρως Καρδαμίτση-Αδάμη εξετάζεται η τουριστική αξιοποίηση (οργανωμένες πλαζ, ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις) των ακτών του Σαρωνικού από τον Πειραιά μέχρι το Σούνιο, από τα μέσα του 19ου αιώνα έως και τις αρχές της δεκαετίας του '70.

Ακολουθεί το κείμενο «Η ηπιότητα του τόπου» από τον Δημήτρη Α. Φατούρο, στο οποίο σύντομα αναλύεται πώς ο γεωγραφικός τόπος επηρεάζει τα οικιστικά μοντέλα. Γίνεται αναφορά στην ηπιότητα του ελληνικού τοπίου: φωτεινότητα και συνθήκες ορατότητας, εγγύτητα αποστάσεων, χαμηλές κλίσεις σε ηπειρωτικές και ορεινές περιοχές που συμβάλλουν στην «ηπιότητα της συμπαρουσίας του φυσικού και τεχνητού κόσμου».

Στο σύντομο κείμενο «Ανακυκλώσιμη Ελλάδα: Μια νέα Οικολογία», ο Ηλίας Ζέγγελης κάνει λόγο για τις προτεραιότητες των νέων αρχιτεκτόνων να δημιουργήσουν μορφές που θα λαμβάνουν υπ' όψιν τη «νέα οικολογία» που φέρνει ο τουρισμός στην Ελλάδα μεταξύ «του σταθερού και του εν κινήσει, του μόνιμου και του φευγαλέου, του εντόπιου και του φιλοξενούμενου».

Ακολουθεί μια ομάδα τριών άρθρων τα οποία θίγουν ζητήματα πιο οικεία στον/στην επιστήμονα των ανθρωπιστικών σπουδών. Η Θεανώ Σ. Τερκενλή, «Τουρισμός και τοπίο: Η περίπτωση της Ελλάδας», εκκινώντας από τη θεωρία του τοπίου μελετάει τα τοπία τουρισμού στην Ελλάδα, αναφερόμενη στην κακομεταχείριση που υπέστησαν, ως αποτέλεσμα μιας «απουσίας συνείδησης τοπίου», η οποία άρχισε να δημιουργείται αργότερα μέσω της τάσης για επιστροφή στη φύση και την εξοχή. Τέλος, μέσα από τη μελέτη της οργάνωσης του χώρου, προσπαθεί να σκιαγραφήσει τις προοπτικές του ελληνικού τοπίου, για να κλείσει, επισημαίνοντας την ανάγκη για μια αειφόρο ολοκληρωμένη διαχείριση του τοπίου, η οποία φαντάζει πιο επιτακτική από ποτέ.

Στη συνέχεια ο Δημήτρης Πλάντζος αναλύει «Σκηνές από την ελληνική ετεροτοπία». Συγκεκριμένα εξετάζει τις αφίσες προώθησης του ελληνικού τουρισμού την τελευταία εκατονταετία, όπου βασικές συνισταμένες αποτελούν αφενός η «περίλαμπρη αρχαιότητα», ειδικότερα το κλασικό παρελθόν, και αφετέρου η νεωτερικότητα της Ελλάδας. Σ' αυτό το πλαίσιο οι αρχαιολογικοί χώροι δεν επιβεβαιώνουν μόνο την ανάδειξη της Ελλάδας ως τόπου με αρχαία καταγωγή, αλλά και του ελληνικού κράτους ως φορέα εκμοντερνισμού, το οποίο καθίσταται

απόλυτα ικανό να διαχειριστεί, να προστατεύσει και να προβάλλει την κλασική κληρονομιά του στους επισκέπτες. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον σχετικά με την τουριστικές αφίσες από το 1950 και έπειτα είναι η ανάδειξη της Ελλάδας ως μιας «ετεροτοπίας ερειπίων», ώστε να καθίσταται ένας («άλλος τόπος») του συλλογικού φαντασιακού της παγκόσμιας κοινότητας, όπου ο επισκέπτης απολαμβάνει την εμπειριακή βίωση του κλασικού απαλλαγμένου από το βάρος της ίδιας του της ιστορίας». Χαρακτηριστικές «ετεροτοπικές τεχνολογίες» αποτελούν οι αναστηλωμένοι αρχαιολογικοί χώροι και η απομάκρυνση («μη ελληνικών αρχαιοτήτων») με γνώμονα την ανάδειξη των ερειπίων της κλασικής αρχαιότητας.

Η Ελεάνα Γιαλούρη στο άρθρο της «Το παρόν του παρελθόντος: Κλασική αρχαιότητα και σύγχρονη Ελλάδα», ακολουθεί το ίδιο θεωρητικό νήμα με το προηγούμενο κείμενο. Η συγγραφέας αναδεικνύει το γεγονός ότι η κλασική αρχαιότητα καθίσταται πανταχού παρούσα στην καθημερινή ζωή των Ελλήνων. Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους η κλασική αρχαιότητα λειτούργησε ως το όχημα που συνέδεσε το παρελθόν με τους σύγχρονους κληρονόμους του, λειτουργώντας ως αποδεικτικό της αυτοθονίας τους. Για τη συγγραφέα, οι ανασκαφές, οι αναστηλώσεις, οι κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων ή οι αναπλάσεις τους, η κάθαρση της ελληνικής γλώσσας, η αρχιτεκτονική εκκαθάριση της Ακρόπολης και η επαναφορά αρχαίων τοπωνυμίων σχετίζονται με τη σημασία που έχει το κλασικό παρελθόν στη δόμηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Κλείνοντας αναδεικνύει το συμβολικό κεφάλαιο που διατηρεί η κλασική αρχαιότητα στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα (παρομοίωση της χώρας με ετοιμόρροπο αρχαίο ελληνικό ναό, συζητήσεις με τους δανειστές που διεξάγονται στο μουσείο της Ακρόπολης) και διατυπώνει το ερώτημα σχετικά με τους τρόπους ενσωμάτωσης της κλασικής αρχαιότητας από υποκείμενα (μετανάστες) με διαφορετικές εμπειρίες και αφηγήσεις του παρελθόντος από τους ντόπιους.

Η ενότητα των κειμένων κλείνει με έξι συμβολές στις οποίες αναδεικνύεται η ανθρωπολογική-πολιτισμική διάσταση του τουριστικού φαινομένου. Η Αλεξάνδρα Μόσχοβη στο κείμενο «This is Greece: η οπτικοποίηση της ελληνικότητας στο έργο της Nelly's και της Βούλας Παπαϊωάννου», με αφηγήρια της ανάδυση της ταξιδιωτικής φωτογραφίας στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα εξετάζει το φωτογραφικό έργο των Nelly's (Ελλη Σουγιουλτζόγλου-Σεραϊδάρη) και Βούλας Παπαϊωάννου από τη δεκαετία του '30 και έπειτα για τις ανάγκες του ΕΟΤ. Στο πλαίσιο της ελληνοκεντρικής στροφής στις καλές τέχνες και τη λογοτεχνία τη δεκαετία του '30 η συγγραφέας αντιλαμβάνεται το έργο των δυο ως την οπτική άρθρωση ενός διαχρονικού αποστάγματος ελληνικότητας στο οποίο διαφορετικές περίοδοι της ελληνικής ιστορίας αντιπαραβάλλονται μέσα από τοπία, ανθρώπους και μνημεία.

Η Αιμιλία Αθανασίου, στη μελέτη «Το αρχαιολογικό τοπίο της Επιδαύρου: Φορέας νοήματος και όχημα εκμοντερνισμού», εξετάζει την περίπτωση του αρχαιολογικού τοπίου της Επιδαύρου ως ένα «συνεκτικό παράδειγμα «κατασκευής» τουριστικού προορισμού». Με αφηγήρια τη χρηματοδότηση από το σχέδιο Μάρσαλ για την αναβάθμιση/καθιέρωση τουριστικών τόπων και την καθιέρωση του Φεστιβάλ Επιδαύρου το 1954 εξετάζεται η σταδιακή «αποκοπή» της Επιδαύρου από τη δημόσια σφαίρα της τοπικής της κοινωνίας και η ανάδειξή της ως χώρου προορισμένου για την τουριστική ανάπτυξη και αξιοποίηση.

Στη συνέχεια ο Σταύρος Αλιφραγκής, στα «Κινηματογραφικά βλέμματα στον ελληνικό τουρισμό», αναλύει τις κινηματογραφικές αναπαραστάσεις του ελληνικού τουρισμού κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60 μέσα από επιμέρους «βλέμματα»: της «βρετανικής τουριστικής παράδοσης», της «γαλλικής επιστημονικής εξερεύνησης», του «εκδημοκρατισμένου» στο πλαίσιο του αμερικανικού Σχεδίου Μάρσαλ, του «γνήσιου ελληνικού» και τέλος του «υβριδικού των διεθνών συμπαραγωγών». Για τον συγγραφέα κοινή συνισταμένη αυτών των ετερόκλητων αφηγήσεων είναι ότι μπορούν να διαμορφώσουν «ένα εναλλακτικό πλαίσιο επαναδιαπραγμάτευσης των μηχανισμών συγκρότησης μιας νεωτερικής ταυτότητας για την Ελλάδα».

Στο κείμενο «Πέρα από τη Βαβυλώνα», ο Adrian Lahoud υποστηρίζει ότι η ιστορία του τουρισμού είναι αλληλένδετη με την ιστορία της Μεσογείου. Σε αυτό το πλαίσιο κατηγοριοποιεί την τουριστική κίνηση μέσα από το πρίσμα τριών επιμέρους «καλεσμάτων: του εκπολιτισμού, της απελευθέρωσης και, τέλος, της ανακούφισης». Κάθε επιμέρους κάλεσμα ανταποκρίνεται σε διαφορετικό κοινωνικό-πολιτικό σχηματισμό και έχει διαφορετικές στοχεύσεις. Το πρώτο στάδιο αντιστοιχεί στην απόκτηση του δικαιώματος των διακοπών από την εργατική τάξη (ως αμειβόμενος μη παραγωγικός χρόνος) και το δεύτερο στη μεταπολεμική άρση των ηθικών αναστολών και την κυριαρχία της απόλαυσης (γίνεται ειδική μνεία για το Club Med). Τέλος, ο τουρισμός σήμερα λειτουργεί ως όχημα ανακούφισης από την ένταση της εργασίας και την κυριαρχία της τεχνολογίας.

Ο Κωνσταντίνος Καλαντζής, στη συμβολή του «Καρτ-ποστάλ: Το ελληνικό επιθυμητό εντός και εκτός κάδρου», με αφορμή δυο παραδείγματα από τα Χανιά και την Αθήνα, μελετά τη λειτουργία των καρτ-ποστάλ, αφενός ως αντικείμενα που φέρουν εικόνες και αντανακλούν την κυρίαρχη αφήγηση σχετικά με το έθνος, το φύλο, την τάξη και τον τόπο, και αφετέρου ως αντικείμενα που έχουν τη δυνατότητα να κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι, φέροντας προσωπικά μηνύματα των αποστολέων-παραληπτών, τα οποία δυναμικά μπορεί να υποσκάπτουν την κυρίαρχη παράσταση που φέρει η εικόνα.

Τέλος, ο Λοής Παπαδόπουλος, στο κείμενο «Ελληνικός τουρισμός: Γαλάζια πορεία χωρίς (μπλε) οδηγό», εντοπίζει και αναλύει τέσσερις εντελώς διαφορετικές στιγμές περιγραφής της χώρας, τις οποίες αντιπαραβάλλει με την τουριστική διαφημιστική εξιδανίκευσή της, «καθώς αξιοδοτήθηκαν περισσότερο τα ιδιότροπα στοιχεία του πραγματικού τόπου». Ξεκινά από τους ρομαντικούς Ευρωπαίους περιηγητές πριν την Επανάσταση, συνεχίζει με τη δεξίωση του πνεύματος του μοντερνισμού στην Ελλάδα μέσω της συμβολή του Le Corbusier, κάνει λόγο για την «ευτοπία των sixties», πέρα από τις στερεοτυπικές τουριστικές προδιαγραφές, και κλείνει με τη «σαγήνη της νεοελληνικής πόλης» και όλη τη συζήτηση σχετικά με τη σύγχρονη ζωή στον αστικό χώρο.

Ακολουθεί το δεύτερο μέρος του βιβλίου με τίτλο «Αρχείο 1914-2014», το οποίο περιλαμβάνει τα χτίρια και τις «μελέτες των τοπίων τουρισμού» των τελευταίων 100 ετών. Η εικονογράφηση περιέχει πλούσιο φωτογραφικό υλικό, χάρτες, μακέτες, αναπαραστάσεις, αρχιτεκτονικά σχέδια και διαρθρώνεται σε τέσσερις ενότητες: «Αρχαιολογία, Ιαματικά Λουτρά και Grands Hotels», «Εναπόθεση στο τοπίο», «Αποκόλληση από το τοπίο και στροφή προς την πα-

ράδοση) και «Εσωτερικοποίηση, Αειφορία και Αστικός Δημόσιος Χώρος». Ο τόμος κλείνει με την ενότητα των 15 νέων σχεδιαστικών προτάσεων Ελλήνων και ξένων αρχιτεκτόνων για μια τουριστική κατοίκηση («μετά-την-κρίση»).

Όπως ειπώθηκε και στην αρχή, η έκδοση των «Τοπίων Τουρισμού» δεν αποτελεί ένα αμιγώς βιβλίο ιστορίας. Πρόκειται για έναν τόμο ο οποίος μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο για όποιον/α ασχολείται με την αρχιτεκτονική του ελληνικού τουρισμού, καθώς συγκεντρώνει σημαντικό αριθμό δεδομένων γύρω από αυτόν (κείμενα για την ιστορία του, σχέδια, φωτογραφίες κλπ.), ενσωματώνοντας παράλληλα τις πλέον πρόσφατες αρχιτεκτονικές προτάσεις γύρω από την τουριστική κατοίκηση.

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο ο τόμος μπορεί να φανεί χρήσιμος και στον/στην ιστορικό και γενικά σε επιστήμονες ανθρωπιστικών πεδίων. Είναι γεγονός ότι ο τουρισμός δεν αποτελεί μόνο ένα οικονομικό μέγεθος, το οποίο συμβάλλει (σημαντικά) στην αύξηση του ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας. Αποτελεί ένα πολιτισμικό φαινόμενο, η ιστορία του οποίου πρόσφατα και στη χώρα μας προσπαθεί να καταστεί ένα διακριτό ιστοριογραφικό πεδίο. Χαρακτηριστικό αυτής της τάσης είναι η φετινή έκδοση του βιβλίου του Άγγελου Βλάχου, «Τουρισμός και δημόσιες πολιτικές στη σύγχρονη Ελλάδα 1914-1950: η ανάδυση ενός νεοτερικού φαινομένου», Εκδόσεις Κέρκυρα 2016, με το οποίο θεωρούμε ότι τα «Τοπία Τουρισμού» συνομιλούν.

Επίσης, πέρα από την αρχιτεκτονική και ιστορική διάσταση του τουριστικού φαινομένου στην Ελλάδα, ο τόμος αναδεικνύει τις ανθρωπολογικές και πολιτισμικές του προεκτάσεις: τους τρόπους δηλαδή μέσω των οποίων (και) ο τουρισμός συγκροτεί ένα μηχανισμό αντίληψης της εθνικής μας ταυτότητας, μιας αντίληψης η οποία για τους Έλληνες συχνά αναπαράγει τις κυρίαρχες αφηγήσεις περί έθνους και εθνικής ταυτότητας, δημιουργώντας παράλληλα στερεοτυπικές εικόνες της χώρας προς τους τουρίστες της.

Σ' αυτό το πλαίσιο οι μελέτες του τόμου που αφορούν κυρίαρχα στην πρόσληψη του παρελθόντος, αλλά και του παρόντος, είναι σημαντικές, καθώς αμφότερες συνδέονται με την παραγωγή του «τουριστικού προϊόντος» της χώρας. Σε αυτή την κατεύθυνση οι μελέτες των κυρίαρχων αναπαραστάσεων του ελληνικού τουρισμού την τελευταία εκατονταετία (τουριστική αφίσα, καρτ-ποστάλ, κινηματογράφος) που παρουσιάζονται στην παρούσα έκδοση, είναι πολύ σημαντικές.

Αν ο τουρισμός αποτελεί τη «βαριά βιομηχανία της χώρας», όπως συχνά υποστηρίζεται στο δημόσιο λόγο, τα «Τοπία Τουρισμού» έρχονται να επιβεβαιώσουν αυτό τον ισχυρισμό, προσδίδοντάς του παράλληλα ιστορικό υπόβαθρο εκατονταετίας.

Πράγματι, η βασική αναλυτική γραμμή του τόμου, τουρισμός=εκμοντερνισμός, ανάγει τον τουρισμό σε εκείνο το διαρκές εργαλείο που συντελεί στον εκσυγχρονισμό της χώρας. Αυτή η διατύπωση όμως ενέχει τον κίνδυνο να παραλείπονται ή να αποσιωπούνται τυχόν αρνητικές επιπτώσεις του φαινομένου διαχρονικά, όπως η υποβάθμιση του φυσικού τοπίου, οι αλλαγές στην πληθυσμιακή και κοινωνικοοικονομική σύνθεση περιοχών της Ελλάδας κλπ. Παρά ταύτα, δεν χωράει αμφιβολία ότι με την έκδοση των «Τοπίων» έχουμε

ένα βιβλίο αναφοράς, τόσο για την αρχιτεκτονική του ελληνικού τουρισμού, όσο και για τις ιστορικές και ανθρωπολογικές του διαστάσεις.

Σ' αυτό το πλαίσιο ελπίζουμε σε αντίστοιχες εκδόσεις, οι οποίες με νέα αναλυτικά εργαλεία και ερωτήματα (χαρακτηριστικά της εγχώριας τουριστικής κίνησης διαχρονικά, περιβαλλοντικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης κλπ.) θα εξετάζουν μέσα από ένα κριτικό πρίσμα τις πολλαπλές εκφάνσεις της ιστορίας του τουριστικού φαινομένου στην Ελλάδα.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΦΕΣΤΑΣ

Δημήτρης Σκλαβενίτης, «Κάτσε καλά Γεράσιμε...». *Μαθητικό κίνημα και καταλήψεις, 1974-2000*, Αθήνα, Ασίνη, 2017, 608 σ.

Το βιβλίο αποτελεί επεξεργασία της διδακτορικής διατριβής που κατατέθηκε στο τμήμα Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου το 2015. Πρόκειται για μια ιστορία των μαθητικών κινητοποιήσεων, την πρώτη συστηματική διερεύνηση του μαθητικού κινήματος και της συγκρότησής του ως υποκειμένου κατά την πρώτη εικοσιπενταετία της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας. Στις περίπου 700 σελίδες του τόμου ξεδιπλώνεται μια αφήγηση που ξεκινά από τις πρώιμες μορφές συγκρότησης στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, περνά από τη θεσμική πλαisiώση των «μαθητικών κοινοτήτων» κατά την πρώτη μεταπολιτευτική δεκαετία, κορυφώνεται με το κίνημα των καταλήψεων του χειμώνα 1990-1991 και καταλήγει με τη γενίκευση ή «ρουτινοποίηση» αυτής της πρακτικής στη δεκαετία του 1990, μέχρι το κίνημα ενάντια στη μεταρρύθμιση Αρσένη το 1998-1999, που υπήρξε και βιωματική αφετηρία για το συγγραφέα.

Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης οδήγησε στη μαζική ένταξη παιδιών από τα ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα στο εκπαιδευτικό σύστημα. Ωστόσο η εμπειρία συνάντησης και συνύπαρξης διαφορετικών τάξεων, φύλων, πολιτικών ή πολιτιστικών παραδόσεων, το δημόσιο σχολείο ως χώρος συνάρθρωσης και έκφρασης των ευρύτερων κοινωνικών αντιθέσεων έχει μελετηθεί ελάχιστα από την ακαδημαϊκή έρευνα.* Από αυτή τη σκοπιά, η μελέτη του Δημήτρη Σκλαβενίτη αποτελεί μια πρωτότυπη και πολύτιμη συμβολή στη μελέτη της νεότητας σε μια περίοδο ραγδαίων μετασχηματισμών και οξυμένων αντιθέσεων, που θα αποτελέσει αναφορά για ερευνητές της μεταπολεμικής κοινωνικής ιστορίας, πολιτικούς επιστήμονες ή κοινωνιολόγους της εκπαίδευσης, αλλά και *vita memoriae* για εφέδρους καταλήψεις που πέρασαν από το δημόσιο σχολείο στις δεκαετίες του 1980 και του 1990.

Εξετάζοντας το χαρακτήρα των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων που έδωσαν κατά κανόνα και το έναυσμα για την πύκνωση των κινητοποιήσεων, ο συγγραφέας στηρίζεται στη νομοθεσία, τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις, καθώς

---

* Πρβλ. τις παρατηρήσεις της D. Lampropoulou, «Working Youth and Education in Postwar Greece: Night Schools as Arenas of Political Struggle and Cultural Practices», *International Labor and Working-Class History* 90 (2016), σ. 70-92.